

INSPIRASJONEN FRA OTTAR BROX

*Nils Aarsæther, UiT Norges arktiske universitet og Svein Jentoft,
Norges fiskerihøgskole, UiT Norges arktiske universitet*

I denne boka har i alt 20 samfunnsforskere tatt for seg ulike sider ved Ottar Brox' faglige innsats i mer enn 60 år. De aller fleste bidragsyterne har sin tilknytning til Universitetet i Tromsø, men representerer ulike fagmiljøer og disipliner. Hver og en behandler avgrensede temaer som Brox engasjerte seg i som forsker.

Som redaktører vil vi i dette avsluttende kapittelet prøve å utkrystallisere det faglige budskapet som kan leses ut av kapitlene. Det handler først og fremst om å tydeliggjøre den faglige arven Brox etterlot, i form av forskningsfunn og analytiske grep. Men i samsvar med Brox' egen oppfatning av hva samfunnsvitenskap dreier seg om, vil vi også løfte fram forskningens betydning for samfunnsutvikling. For Brox gjaldt det å forske på forhold som det er opp til oss selv – individuelt eller kollektivt – å utvikle, og, ikke minst, å synliggjøre hvordan vi kan tøye grensene for det endringsbare. For, som han gang på gang påpekte, disse grensene kan ofte oppfattes som gitte, men ved nærmere analyse framtrer de som menneskeskapte og opprettholdt gjennom kunnskapsmangel og ulike former for makt.

Ut fra et slikt resonnement kan det sies at Brox henvender seg til framtidens samfunnsforskere, samfunnsmedlemmer og beslutningstakere med et imperativ om å «gjøre noe med det». Og da mente han samfunnsforhold

og framtidsutsikter som allment oppfattes som negative, som for eksempel kriminalitet, forurensing, klimaendringer, arbeidsløshet, fattigdom og sosial ulikhet. Dermed blir det maktpåliggende for oss å løfte fram de forsøk bokas forfattere gjør på å aktualisere det Brox analyserte seg fram til som mulige åpninger for endring og samfunnsmessige forbedringer. En slik oppgave er krevende, for det forutsetter en kommunikasjon mellom forskere og nye generasjoner. Og dette er generasjoner som, til forskjell fra oss som skriver denne boka, bare indirekte har hatt tilgang til det Brox stod for og bidro med. Kort sagt: Vi må som forskere hjelpe til med å oversette det vi kan kalle den Broxianske tenkemåten slik at den gir mening til nye generasjoner. Vi kan ikke gå ut fra at den konteksten Brox' tekster var formulert innenfor, eksisterer, eller at den uten videre vil være gjenkjennbar for deltakerne i dagens og morgendagens samfunnsliv og politikk.

Ottar Brox var faglig aktiv på en rekke felter. Her skal vi ikke gjenta den bredden som framkommer gjennom de 16 kapitlene, og heller ikke framheve noen enkelttemaer. Når vi tar for oss den betydningen Ottar Brox fortsatt kan ha for dagens og framtidens samfunnsforskning, kan det være hensiktsmessig å vurdere hans innsats – slik forfatterne har sett og videreutviklet den – på tre felter: For det første: Hva har vi lært av måten Brox drev sin forskningsaktivitet på? For det andre: Hvilke budskap kan vi lese ut av analysene av lokalsamfunn, sted, region, sentrum og periferi? Og for det tredje: Hva kan vi lære av Ottar Brox' engasjement når det gjelder formuleringen av en alternativ offentlig politikk, på sektoravgrensede områder?

Hvordan utvikle samfunnsvitenskapene?

En trenger ikke være enig i alt Brox skrev og stod for som forsker, hverken hans hypoteser, analysemåter eller konklusjoner. Det er heller ikke kapitelforfatterne i denne boka. Han sa eksempelvis mye om livet i Nord-Norge, men ikke alt. Brox gir likevel andre forskere en posisjon å forholde seg til, noe de kan lære av og relatere egen forskning til. For de som kommer etter, vil dette være av uvurderlig verdi.

Brox viste liten respekt for disiplinære tvangstrøyer. Også når det gjaldt enkeltfag, hadde han et komparativt blikk og tenkte selv. Måten han kombinerte innsikter fra ulike fag på, var unik, og han var på en måte sitt eget

prosjekt. Her er Brox et eksempel til etterfølgelse; vi kan ikke bli som han, men han gir veiledning i hvordan også andre kan bli seg selv som fagpersoner. Forskerne som bidrar i denne boka, viser tydelig verdien i å hente innsikter fra flere fag enn sitt eget i måten de behandler sine temaer på. I møtet med etablerte forskningsmiljøer kan det også i dag være risikofyllt for yngre forskere og studenter å trekke på innsikter utover egen fagdisiplin, men Brox gir her både viktige lærdommer og mot til å utfordre. Den kreative koblingen av fagfelt har vist seg å være både produktiv og inspirerende og har bidratt til en fornyet interesse for tverrfaglig forskning siden 1990-tallet.

Gjennom sine formative år utviklet Brox en særegen faglig tilnærming, preget av metodisk refleksjon, teoretisk åpenhet og en sterk formidlingsvilje. Han fulgte gjennom hele sin akademiske karriere Fredrik Barths grunnleggende krav: Enhver analyse av samfunnsmessige forhold må ta utgangspunkt i *handlende aktører*. Samtidig understreker Brox at dette, som kan oppfattes som «metodisk individualisme», ikke kan stå alene. Søkelyset på aktøren må tilføres en presis analyse av kontekst, ikke i form av abstrakte generaliseringer av strukturelle forhold, men ved hjelp av begrepet *opportunitetssituasjon*, som også er hentet fra det sosialantropologiske vokabularet. Dette vanskelige ordet signaliserer både muligheter og begrensninger, og at slike må kartlegges i den enkeltes valg- eller beslutningssituasjon. Det dynamiske i Brox' modell utvikler han gjennom identifisering av *alternativer* i beslutningssituasjoner. Til slutt stiller Brox krav om å analysere seg fram til sidevirkninger av det som kan framstå som rasjonelle handlingsvalg for den enkelte så vel som for offentlig politikk, nemlig *eksternaliteter*. Individuelle valg kan være rasjonelle nok, men gir samlet sett ikke nødvendigvis gode resultater for samfunnet. Ottar Brox kombinerer på denne måten et mikro- og et makroperspektiv, men med klart størst vekt på mikronivået, på handlingsmuligheter heller enn på låste tilstander. Dette, sammen med hans tidlige vektlegging av tverrfaglighet, har hatt varig betydning. Ottar Brox var en moderne tenker og forsker, motsatt av den han ofte ble kritisert for å være. Hans måte å forholde seg til akademisk virksomhet på, peker framover, ikke bakover. Mange av de utfordringer samfunnet står overfor, lar seg ikke avgrenses disiplinært, men krever overskridende perspektiver og pragmatiske tilnærminger, slik han selv utformet sin forskerkarriere.

I et historisk perspektiv knyttes Brox' analyser til ideer om «frontier» og demokrati. At mange har fått tilgang til naturressurser, med mulighet til å praktisere alternative livsformer, har vært betydningsfullt også for fordeling av økonomisk makt og demokratisk utvikling. Samtidig kan Brox kritiseres for en litt for enkel framstilling av det han betraktet som «frie» områder og allmenninger. For Brox var likhet og åpenhet grunnleggende kjennetegn ved det norske samfunnet, særlig den korte avstanden mellom styrende og styrte. Hans livslange søkelys på sosial og økonomisk likhet aktualiseres i dag som et svar på økende ulikhet. Men det som skiller Brox fra mange økonomer og sosiologer, er nettopp å se hvordan likhet skapes, undergraves og vedlikeholdes også nedenfra.

Bidragene i denne boka viser også hvordan økonomi må forstås som et moralsk og sosialt fenomen. Den lokale uformelle økonomien, for eksempel knyttet til mat og deling, illustrerer hvordan menneskelige relasjoner, kulturelle verdier og naturtilknytning overskrider snevre økonomiske begreper som profitt, transaksjon og utveksling. Dette peker mot en grunnleggende humanistisk forståelse av økonomisk praksis der folk og lokalsamfunn har betydning.

Brox' teori om alternative måter å innrette livet på blir i flere kapitler diskutert som en strategi for å opprettholde likhet og aktivitet i distriktene – og med gunstige sidevirkninger (eksternaliteter) for By-Norge. Samtidig understrekes behovet for kontinuerlig empirisk etterprøving av slike teorier, da deres gyldighet varierer over tid og rom. Særlig interessant er hypotesen om at tilgang til attraktive alternativer kan fungere som en motmaktstrategi som opprettholder egalitet. Nye utviklingstrekk, som økt interesse for yrkesfaglige utdanninger, kan representere slike alternative tilpasninger med potensial til å balansere sosiale forskjeller.

På 1960-tallet, da Ottar Brox etablerte seg om samfunnsforsker, var det langt under 100 forskere på dette området. I dag er det kanskje mer enn 2000 årsverk innen samfunnsforskning, når høyskole- og universitetsansattes arbeidstid regnes inn. Alle disse hverken kan eller vil praktisere som *Broxianere*, men det er vår overbevisning at de langt fleste vil ha nytte av å la seg inspirere av Ottar Brox som rollemodell og veiviser når de formulerer sine prosjekter. Brox fikk sin realitetsorientering ved å være ute blant folk. Han lyttet til de han traff.

Hvordan kan Brox inspirere studier av det lokale, av sentrum og av periferi?

Ottar Brox så samfunnet nedenfra, med folks eget blikk. Samfunnsforskere bør ikke være så opptatt av hvordan samfunnet fungerer i stort, at en glemmer å rette søkelyset mot samfunnet i smått, i de lokalsamfunn – bygder og bydeler – der folk bygger sitt liv gjennom de valg de gjør. Igjen satte Brox en viktig agenda. En skal som samfunnsforsker ikke bare være opptatt av hvordan politikk skapes, av hvordan lover og regler blir til, men også av hvordan de virker inn på folk i deres hverdag og valgsituasjoner. Makten i distriktspolitikken kan ikke bare studeres ovenfra, fra de som har den. Den må også studeres nedenfra, fra de som utsettes for den. Her gikk Brox foran.

Når det gjelder bosettingsmønsteret i Nord-Norge, understrekes det at utviklingen ikke nødvendigvis må forstås som krise, selv om regionens andel av befolkningen går ned. Snarere peker analysene på nye dynamikker og valgmuligheter. Digitalisering, økt mobilitet, nye næringer som oppdrett og reiseliv samt fleksible arbeidsformer gir individer større frihet til å velge bosted. Dette aktualiserer Brox' vekt på den enkeltes oppportunitets-situasjon – handlingsrommet som ligger i tilgjengelige alternativer, men som ikke nødvendigvis stenger for innovasjon, entreprenørskap og samfunnsendring.

Nyere perspektiver utvider også lokalsamfunnsanalyser til å inkludere mer-enn-menneskelige relasjoner. Natur, klima, dyr og økologiske systemer forstås som integrerte deler av sosiale prosesser. Dette åpner for nye tolkninger av «det gode liv», der fleksible livsformer, kombinasjonsnæringer og sesongbasert arbeid inngår i samspill med naturgitte ressurser. Et liv i tett kontakt med naturen gir mening og velvære. Stedlige studier framheves som særlig viktige for å forstå hvordan lokale ressurser, identitet og relasjoner kan danne grunnlag for bærekraftige livsformer og gi grunnlag for å formulere ny samfunnsteori.

Brox' analyser av lokalsamfunn var i stor grad preget av økonomisk organisering med basis i primærnæringene. Denne ensidige «økonomismen» blir i flere kapitler utfordret ved påpekning av at bygdeøkonomien må forstås som del av et bredere sosialt, politisk og moralsk fellesskap. Når dette fellesskapet svekkes, trues både livskvalitet og bosetting. Erfaringer viser imidlertid at stor nedgang i sysselsettingen i jordbruk og fiske ikke

nødvendigvis fører til sosial forvitring, for framveksten av velferdskommunen motvirker avfolking, og et mer allsidig bygdesamfunn kan også styrke fellesskapet. Disse endringene viser behovet for mer komplekse modeller i lokalsamfunnsforskningen enn de Brox opprinnelig utviklet, med bruk av et bredere sett av begreper og perspektiver.

Avslutningsvis i boka løftes betydningen av naturforståelse og livsverdier fram, særlig i samiske og læstadianske kontekster. Her kritiseres Brox for ikke fullt ut å ha fanget dybden i naturbaserte livsformer, hvor naturen forstås som både livsgrunnlag og verdi i seg selv. Disse perspektivene får fornyet relevans i dagens miljøkrise og peker mot alternative måter å organisere samfunn og økonomi på, der bærekraft og menneskelig verdighet står sentralt.

Hva kan Brox bidra med i studier av offentlig politikk?

Som samfunnsforskere skal vi være opptatte av hvordan samfunnet organiseres og styres, hvorfor ikke alt går etter planen, og spesielt hvorfor forvaltningen av våre felles ressurser ikke gir de ønskede resultater. Derfor må vi også rette søkelyset på de offentlige beslutningsprosessene, på forvaltningsapparatet og på hvordan demokratiet fungerer på ulike nivåer i samfunnet. Men for Brox var det alltid et anliggende å spørre seg hvordan politikken og samfunnsstyringen *virket* for de som skal leve med og av den, hvordan den skapte muligheter og begrensninger for folks livsutfoldelse lokalt. Han var mindre opptatt av hvordan politikk ble utviklet, utformet og satt ut i livet, enn av hvordan den påvirket livet til folk.

Flere bidrag problematiserer relevansen av Brox' konkrete politiske anbefalinger i dag. Selv om hans verdigrunnlag – velferdsstat, langsiktig forvaltning av fellesressurser og sosial likhet – fortsatt står sterkt, har de økonomiske og politiske rammebetingelsene endret seg betydelig. Men fortsatt stilles det krav om innsats på ulike samfunnsområder, litt nedsettende omtalt som sektorpolitikk, uten et blikk for hvordan det som i utgangspunktet var velmente tiltak, får uønskede konsekvenser i konkrete lokale kontekster.

Distriktspolitikken, fiskeri- og landbrukspolitikken og etter hvert innvandringspolitikken var for Brox politikkområder som hadde stor betyd-

ning for lokal utvikling, både langs kysten og i storbyene. På alle disse områdene var omforente politiske målsettinger under sterkt press: Ungdom ville studere ved storbyuniversiteter, store rederier ville ha kontroll over stadig større deler av fiskeressursene, og store deler av næringslivet lengtet etter importert arbeidskraft. Fra 1980-tallet av kom nye, teknokratiske styringskonsepter, sammenfattet i begrepet *New Public Management*, inn i politikkutformingen og utfordret strømmen av politiske premisser som kom nedenfra, fra politiske partiers landsmøter, folkelige organisasjoner og ad hoc-aksjoner. Ottar Brox leverte en rekke delanalyser av utformingen av offentlig politikk, særlig i de mange hundre kronikkene han publiserte, men han bidro i liten grad til å utvikle nye analyseverktøyer som kunne anvendes på politiske prosesser. Her kunne han for så vidt lene seg tilbake og konstatere at statsviterne Knut Dahl Jacobsen og Stein Rokkan ved Universitetet i Bergen hadde gjort jobben med å utvikle kraftfulle analysemodeller.

Like fullt er det inspirasjon å hente fra Ottar Brox' nærmest minimalistiske tilnærming til analysen av, og råd til, politikken. Innen planleggingsfeltet framheves Brox' bidrag til å forstå sammenhenger og utilsiktede konsekvenser av tiltak. Hans søkelys på eksternaliteter og underliggende sosiale prosesser utfordrer planleggere til å gå dypere enn rene mål-middel-analyser. Men hovedbudskapet hans på dette feltet er befriende enkelt: *Start med det de fleste er enige om at vi for enhver pris må unngå*. Dette er den politologiske Broxismen i et nøtteskall: Unngå opprivende diskusjoner om mål og hvor vi vil hen, det blir vi uansett aldri enige om. Tenk praktisk på, og samhandle om, hva vi kan gjøre for å unngå å komme «dit vi ikke vil». Vi vil ikke at ulikhetene øker, kysten avfolkes, klimaet ødelegges, naturgrunnlaget svekkes, makt konsentres og sentraliseres eller at velferdsstaten forringes.

Flere bidrag problematiserer relevansen av Brox' konkrete politiske anbefalinger i dag. Selv om hans verdigrunnlag – velferdsstat, forvaltning av fellesressurser og sosial likhet – fortsatt står sterkt, har de økonomiske og politiske rammebetingelsene endret seg betydelig. Distriktpolitikken må derfor i større grad forholde seg til nye virkemidler, og utviklingen i regionene påvirkes i økende grad av andre politikkområder som samferdsel, utdanning, helse og kommunal økonomi. Det som særlig løftes fram som varig i Brox' arv, er hans nedenfra-perspektiv, hans kritiske blikk på utilsiktede konsekvenser og hans søkelys på folks handlingsrom.

Noen bidrag retter kritikk mot Brox' analyser, særlig hans begrensede vektlegging av kulturelle faktorer og global økonomi. Samtidig framheves hans betydning for å endre debattkulturen, spesielt gjennom en klar og direkte retorikk i spørsmål om innvandringspolitikk. Han bidro til en mer nyansert og realistisk offentlig samtale og regnes som en viktig premissleverandør for norsk integrasjonspolitik.

Offentligheten som demokratisk arena vies også oppmerksomhet, ikke minst gjennom hvordan han selv brukte den for å få fram sine faglige perspektiver og standpunkter. Idealet om en åpen, saklig og herredømmefri meningsutveksling forutsetter sosial likhet, politisk kultur og gjensidig respekt. Både historiske erfaringer og moderne utfordringer viser hvor sårbar denne offentligheten er. Evnen til å skille mellom saklig argumentasjon og desinformasjon, samt viljen til å lære og endre perspektiv, framstår som avgjørende. Her mente Brox at samfunnsvitenskapene har en viktig rolle å spille både ved å korrigere for feilinformasjon og ved å utvide samtalen til å inkludere temaer som ellers lett blir glemt eller underkommunisert.

Broxismens levedyktighet

Gjennom et langt og aktivt liv satte Brox spor både som fagperson, politiker og samfunnsdebattant. Han ville forstå den samtiden han levde i, men han var også opptatt av at hans forskning skulle bidra til sosial og økonomisk endring til beste for alle, men med et særlig blikk for kystens folk. Han inspirerte mange med sine analyser, perspektiver og argumenter som samfunnsdebattant, nettopp fordi de var faglig fundert.

I de årene Brox var professor ved Universitetet i Tromsø og siden forskningsleder ved Norsk institutt for by- og regionforskning i Oslo, staket han ut kursen både for seg selv og for andre, ga dem faglig veiledning slik at de selv kunne følge opp hans ideer i egen forskning. Denne boka viser dette. Slik vil han også fortsette å inspirere. Han lærte oss å se vante ting på nye måter. Han trakk opp stier for oss andre. Den omfattende litteraturen han etterlater seg, vil gi ideer til nye generasjoner samfunnsforskere som med egne faglige briller ønsker å gå inn i de temaer han var opptatt av. Hans forskningsspørsmål om bosettingsstruktur, arbeidsliv og -marked, sosial likhet, innvandring og samfunnsplanlegging vil ikke gå ut på dato. Brox vil ikke bare bli husket, han vil også bli brukt.

Samlet viser bidragene at Ottar Brox' arv fortsatt er høyst relevant, men også at den må videreutvikles og utfordres som en naturlig del av samfunnsforskningens framdrift. Hans perspektiver gir viktige verktøy for å forstå samtidens komplekse samfunn, samtidig som de åpner for nye spørsmål om framtidige livsformer, politiske løsninger og samfunnsviten-skapens rolle.